

РІВНЕНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ
УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

ДОЧІРНЕ ПІДПРИЄМСТВО «ВОЛИНСЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ»

ДЕРЖАВНОГО ПІДПРИЄМСТВА «НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР

«ОХОРОННО-АРХЕОЛОГІЧНА СЛУЖБА УКРАЇНИ»

ІНСТИТУТУ АРХЕОЛОГІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

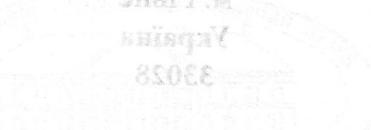

до 80 - річчя з дня народження

ГУРІЯ БУХАЛА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

ВИПУСК X

Telefon (0362) 25 25 25, 80
E-mail: rivnemuseum@ukr.net

© Рівненський обласний краєзnavчий музей, 2012

© Альбом створений, 2012

© Головне управління міністерства культури та туризму України

© Науково-дослідницький центр «Охоронно-археологічна служба»

© Інститут археології НАН України, 2012

ISBN 978-966-7880-04-8

УДК 908 (447)

ББК 26. 890 (4 Укр – 4 Рів)

Наукові записки. Випуск X. - Рівне, 2012. - 256 с.

У науковому збірнику: "Наукові Записки. Випуск X." опубліковано матеріали наукових досліджень присвячених 80- річчю від дня народження визначного рівненського краєзнавця та музейника Гурія Васильовича Бухала. Ряд статей проілюстровано фотографіями, таблицями які опубліковані вперше.

Видання розраховане на докторантів, викладачів, аспірантів, магістрів, істориків, археологів, культурологів, етнологів, фольклористів, етнографів, мистецтвознавців, музеїних працівників, краєзнавців, художників, а також молодих дослідників які роблять перші кроки у створенні нових знань.

Друкується в авторській редакції. Відповіальність за достовірність наукової інформації, фактів, цитат, посилань літературних джерел, таксономічних, географічних назв та інших відомостей несе автори.

ВИСЛОВЛЮЄМО ІШИРУ ВДЯЧНІСТЬ
ЗА СПРИЯННЯ У ВИДАННІ НАУКОВОГО ЗБІРНИКА
ДОЧІРНЬОМУ ПІДПРИЄМСТВУ
«ВОЛИНСЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ»
ДЕРЖАВНОГО ПІДПРИЄМСТВА
«НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ЦЕНТРУ
«ОХОРОННО-АРХЕОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ»
ІНСТИТУТУ АРХЕОЛОГІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ
І ОСОБИСТО - ОЛЕКСІЮ ЗЛАТОГОРСЬКОМУ

Адреса редакції:
Рівненський обласний краєзнавчий музей,
вул. Драгоманова, 19
м. Рівне
Україна
33028

**Телефон (факс) 0362 26 75 80,
E-mail: rivnemuseum@ukr.net**

© Рівненський обласний краєзнавчий музей, 2012

© Автори статей, 2012

© Дочірнє підприємство «Волинські старожитності» державного підприємства «Науково-дослідного центру «Охоронно-археологічної служби України» Інституту Археології Національної Академії Наук України, 2012

ISBN 978-966-2780-07-9

Борис КУЦМАНИ
старший науковий співробітник Інституту історії України
АН НАН України

КОРДОН НА КОРДОНІ. СТАНОВЛЕННЯ ПРИВІЛЕЮ ВІЛЬНОГО ТОРГОВОГО МІСТА БРОДИ*

Окупація та анексія Галичини у 1772 р. мала далекосяжні наслідки в економічному житті нового коронного краю. Протягом багатьох століть ця область належала до широкого економічного простору Польсько-литовської Речі Посполитої, де виникли певні торгові шляхи, які тепер перервалися новими кордонами. Ця проблема спіткала обидва значні торгові відрізки цих колишніх південних польських воєводств: з одного боку північно-південне сполучення Віслою, яке використовувалося передусім для транспортування солі зі солеварень з Велічки до Гданська та з іншого боку західно-східний торговий шлях, який вів з Франкфурта-на-Одері і Лайпцига через Вроцлав, Krakів, Ярослав, Львів до Бродів і звідти далі на схід в напрямку Бердичева та Києва, а також на південний схід через Молдову в Османську імперію.¹

Вільний віслянський річковий шлях зазнав перешкод внаслідок контролю Пруссії над нижньою частиною річки, так як область між Торунем і Гданськом (але за винятком цих двох міст) стала у 1772 р. прусською. В результаті анексії Галичини торговий шлях з німецьких держав на схід вів тепер через австрійську територію, причому Броди опинились безпосередньо на австрійській стороні кордону, що призвело до серйозних наслідків.

1 Pacholkiv Svjatoslav. Das Werden einer Grenze: Galizien 1772-1867 // Grenze und Staat: Paßwesen, Staatsbürgerschaft, Heimatrecht und Fremdengesetzgebung in der österreichischen Monarchie 1750-1867 / Herausgeber: Waltraud Heindl, Edith Sauer. – Wien, Köln, Weimar, 2000. – S.519-618, тут S.532-533; Middell Katharina. Brody, Leipzig, Lyon: europäische Handelsbeziehungen und ihre Träger // Leipzig, Mitteldeutschland und Europa (Festgabe für Manfred Staube und Manfred Unger zum 70. Geburtstag) / Herausgeber: Hartmut Zwahr, Uwe Schrimmer, Henning Stein-führer, S.531-544.

* Це дослідження є першим результатом двохрічного наукового проекту «Мультикультурні прикордонні міста в Західній Україні 1772-1914», підтримане австрійським Фондом сприяння науковим дослідженням (FWF).

Броди мали вже до цього часу бурхливу історію як визначне місто впливових польських магнатських родин. Перша писемна згадка про поселення походить з 1084 р. З переходом його разом з прилеглою територією до родини Сенінських у 1441 р. Броди пережили повільний підйом і отримали при Жолкевських у 1584 р. магдебурзьке право. З 1629 р. місто знаходилося у власності Конецпольських і, незважаючи на повстання Хмельницького, протягом XVII ст. зазнало стрімкого розвитку економіки та приросту населення, зокрема завдяки наданню таких привілеїв, як право прямого складу товарів та часткового звільнення від податків. Після 10-річної суперечки за право володіння Бродами між Александром Конецпольським і королевичем Якубом Собеським, котрий у 1704 р. за 15 тисяч талерів продав місто Юзефу Потоцькому, лише після 1720 р. у Бродах знову настав спокій. Через те, що Потоцькі зробили Броди однією із своїх резиденцій і багато уваги приділяли проведенню ярмарків, особливо кінних, підйом Бродів, незважаючи на численні пожежі, продовжувався. Броди стали одним з найважливіших перевалочних пунктів Речі Посполитої (у 1772 р. за об'ємами торгівлі місто перевернуло Львів у 8 разів), у якому торгували всіма можливими товарами як з усіх місцевостей Польщі та Литви, так і з Саксонії, Пруссії, Росії, Угорщини та Османської імперії.²

Саме ця функція перевалочного пункту опинилася під загрозою внаслідок першого поділу Польщі та Литви, тому що з централь-

2 Про історію міста до 1772 р. можна прочитати: Barącz Sadok. Wolne miasto handlowe Brody. – Lwów, 1865. – S.4, 6, 7, 11-51,64,80-111; Bernhaut Edmund. Obrazki z przeszłości powiatu Brodzkiego. – T.1. – Brody, 1938. – S.24-46; Созанський Іван. З минувшини міста Бродів. Причинки до історії міста в XVII в.– Броди, 2003. [Перше видання Львів, 1911]; Хонигсман Яков С. Евреї города Броды (1584-1944). – Львов, 2001; Wurm Dawid. Zdziejów Żydostwa Brodzkiego za czasów dawnej Rzeczypospolitej Polskiej (dor. 1772). – Brody, 1935.

ного місця торгового сполучення Броди тепер опинились в крайній точці периферійного регіону Габсбурзької імперії; разом з тим із встановленням нового митного кордону розривалися старі торгові шляхи. Згідно військового перепису 1778 р. Броди, нараховуючи 10 887 жителів,³ були другим за величиною містом після Львова, де зосереджувалося більш ніж половина галицької торгівлі. Таким чином, Броди були єдиним торговим містом новоздобутих земель, яке в загальнодержавному контексті правдиво відповідали цьому статусу.⁴

Щоправда для Галичини спочатку тимчасово зберігалися ще старі польські митні тарифи і лише переносилися на нові кордони: 10% вивізного та 8% ввозного мита. Де-факто це були все ж 12% і 10%, так як для євреїв та іноземців діяли вищі тарифи, а ця група складала набагато більшу частину торговців. Лише через три роки органи влади дійшли до думки, що така різниця між юдеями та християнами не буде корисною.⁵ Транзитного мита спочатку не існувало, так як потрібно було повністю сплачувати ввізне мито, а при вивозі ще й чотири відсоткове вивізне мито. Як експортне, так і транзитне мито згідно митної реформи 1774 р. було кардинально знижено – з 5/12 відсотка до ¼ відсотка. За товари, транспортувані із старих спадкових австрійських земель, треба було платити при ввозі в Галичину тепер лише 2 ½ відсотка ввізного мита.⁶

Перші кроки до особливого становища Бродів

Труднощі, які могли б виникнути у зв'язку з новими митними правилами, зокрема для міста Броди як місця перевалки та проміжного зберігання, усвідомлювала влада як у Відні, так і у Львові й наростила тривога, що Броди можуть втратити свій статус по відношенню до польського прикордонного містечка Берестечко та передусім Радивилова. Тому новопризначений губернатор Галичини Йоганн Антон фон Перген (Johann Anton von

³ Österreichisches Staatsarchiv / Hofkammerarchiv [ÖStA/HKA], Cammerale, Nummer [Nr.] 218, Fascikel [Fasc.] 7 Galizien [Gal.], 169 ex Januario 1785, Produktnummer [Produktnr.] 7.

⁴ LutmanTadeusz. Studia nad dziejami handlu Brodów w latach 1773-1880. – Lwów, 1937. – S.57.

⁵ ÖStA / HKA, Cammerale, Nr. 210, Fasc. 7, 40 ex-Decembro 1777, Produktnr. 83.

⁶ ÖStA / HKA, Comerz, Nr. 981, Fasc. 57, 27 ex Junio 1774, Vortrag von Eders, 4.3.1774.

Pergen – нім.) вже на початку 1773 р. запровадив нові виняткові правила далекосяжного характеру:⁷ всі привезені в Броди закордонні товари не повинні платити ввізне, а лише транзитне мито;

російські товари взагалі впускаються вільно (як також і віск з України);

лише у випадку, коли ці товари ввозяться із Бродів в Галичину, за них потрібно сплатити 10% ввізного мита; вивізне мито замінюється невеликим транзитним митом.

Ці правила, які стосувалися спочатку лише безпосередньої території міста (див. карту), вже де-факто означали для Бродів статус вільного торгового міста.

Все ж це особливве становище ставилося багатьма сторонами під сумнів. Спочатку скаржилися торговці інших міст на ущемлення своїх інтересів і шкідливість концентрації всієї торгівлі в одному місті, і навіть бродівські дрібні торговці висловлювали своє нездовolenня в тому сенсі, що переваги вільної торгівлі будуть стосуватися лише небагатьох великих торгових компаній в Бордах. Останній аргумент зустрічатиметься дуже часто і в наступні роки. Ці конфлікти усередині бродівського комерційного світу є дуже важливі для розуміння історії міста, так як вони були наявні все XIX ст. і часто шкідливо відбивалися на економічному розвитку Бродів.

Уповноважений в галицьких митних справах ціарський радник Карл Йозеф фон Едер (Karl Joseph von Eder – нім.) у квітні 1774 р. принципово висловився за збереження особливих правил, але запропонував незначні зміни умов, за якими транзитне мито мало підвищитися на 1 відсоток (лише за нерозпаковані товари потрібно було і надалі сплачувати лише ¼ відсотка), причому відтепер прибулі із-за кордону торговці при в'їзді в Броди мусили спочатку сплатити один раз дуже велике ввізне мито у розмірі 10 відсотків, оплата якого при подальшому ввозі ними в Галичину товарів підтверджувалося за допомогою виданого цим торговцям квитка, але при подальшому вивозі за кордон товарів, після стягнення одного відсотка транзитного мита, інших 9

⁷ Vortrag der galizischen Hofkanzlei vom 4. März 1774, zitiert nach: Grossmann Henryk. Österreichs Handelspolitik mit Bezug auf Galizien in der Reformperiode 1772-1790. Studien zur Sozial-, Wirtschafts- und Verwaltungsgeschichte. –Zahl X. – Wien, 1914. – S.83.

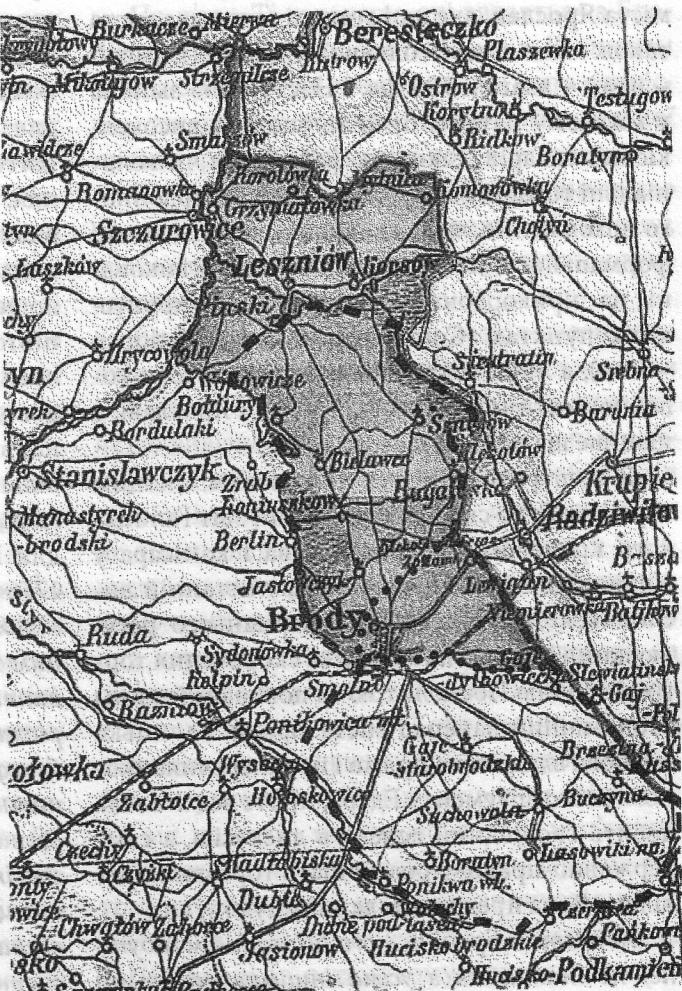
відсотків поверталися. В пізнішому звіті Едер зазначив, що забезпечення цієї умови проходило дуже важко, по-перше, тому що торговці виступали за збереження старих правил; по-друге, тому що було дуже важко контролювати, чи деякі торговці не намагаються товари, які вони ввезли згідно старих митних правил з транзитним митом $\frac{1}{4}$ відсотка (але поки що не вивозили), тепер далі вивозити, щоб собі таким чином по-шахрайському виманити $9 \frac{3}{4}$ -відсоткове повернення; і по-третє, тому що вже в той час допускалася можливість включення Галичини до митної області старих спадкових земель (без Угорщини), на території якої не було єдиного тарифу у 10 відсотків, а бралися різні митні збори залежно від виду товару.⁸

Тут потрібно коротко охарактеризувати тодішній стан розвитку торгівлі в імперії. У 1775 р. із встановленням генерального тарифу альпійські землі були остаточно об'єднані з богемськими землями в одну митну зону, що відповідало політичному прагненню уніфікації земель в середині імперії та відмежування їх від чужих територій; водночас йшли інтенсивні переговори з урядом у Варшаві про укладення договору про вільну торгівлю між Австрією та Річчю Посполитою. Ці переговори були завершені у березні 1775 р. і обидві країни узгодили ввізний митний збір у розмірі 4 відсотків на всі продукти. На противагу до зростаючих протекціоністських тенденцій віденський двір схвалив цей низький митний збір, так як торговий баланс з Річчю Посполитою був в загальному дуже позитивний і експорт туди становив 9-10 відсотків загального експорту Австрії: у 1776 р. експорт складав 5 910 499, а імпорт 2 260 439 флоринів. Крім того Австрія досягла повного звільнення від сплати митних зборів на сіль, яка транспортувалася річковим шляхом по Віслі. Цей торговий договір вступив в силу 2 січня 1777 р.; хоча митний тариф між спадковими землями та Галичиною був вже рік перед тим припасований до положень договору.⁹

⁸ ÖStA/HKA, Comerz, Nr. 210, Fasc. 7, 40 ex Decembro 1777, Produktm. 37, pagina [pag.] 73-87, тут 74-77, 81-82, Vortrag von Eders vom 6.8.1776; Grossmann. Österreichs... – S.85-86.

⁹ Grossmann, Österreichs... – S.107, 119, 177-186,

Згідно нового австрійського митного тарифу 1777 р., який вступив в силу патентом від 2 січня 1778 р., статус Галичини мало змінився. В порівнянні із спадковими землями до неї ставилися як і раніше, так якби вона входила у склад Польщі, лише відтепер офіційною мовою виконання митних формальностей

Карта: Вільне торгове місто Броди з околицею. Територія м. Броди: вільна митна область 1773-1779 рр. Штрихова лінія: вільна митна область 1779-1785 рр. Пунктирна лінія: вільна митна область 1785-1787 рр. Зафарбовані сірим територія: вільна митна область 1787-1799 рр.

стала німецька, а не польська та латинська, і був встановлений контроль над галицьким кордоном довжиною у 244 милі. Такий щіль-

204; Beer, Adolf. Die österreichische Handelspolitik im neunzehnten Jahrhundert. Wien 1972 [перше видання Wien 1891]; Continuatio edictorum et mandatorum universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae a die 1. mensis januar ad ultimam decembre anno 1776 emanatorum. (Kontynuacja wyroków y rozkazów powszechnych w Galicyi y Lodomeryi królewstwach od dnia 1 stycznia aż do końca grudnia roku 1776 wypadłych). [далі Piller'sche Gesetzesammlung] – Leopolis, 1776. – S.197-200.

ний контроль, який існував наприклад в Богемії, обійшовся б державі надто дорого, тому у Відні зважилися на економний варіант із 380 службовцями загалом і з загальними витратами 112547 фл. при постійних митних доходах 228028 фл. При цьому лише для Бродів було начислено суму 5861 фл., для Львова всього 4439 фл., а для третього галицького міста Ярослав, яке із згадані вище два міста також мало статус головної митниці (*Legstadt – nîm.*) – взагалі 780 фл.¹⁰ Наступною зміною у митному патенті було те, що для високоякісних товарів, таких як фабрикати чи колоніальні товари, байдуже, чи вони закордонного походження, чи із спадкових земель, митні формальності не могли просто бути виконані на прикордонних комерційних пропускних пунктах (*Commercial-Einbruchstationen – nîm.*), а лише в трьох містах із статусом головної митниці – Львові, Бродах і Ярославі, а пізніше ще в Подгуже.¹¹

В ході роздумів над цим новим митним тарифом було складено спільний звіт Галицького крайового губернаторства і комісара у митних справах Едера, в якому останній висловився за збереження теперішнього регулювання і вказав на можливе скорочення торгівлі з Річчю Посполитою та пов'язаний з цим економічний занепад міста Броди. Галицька країна влада хоча прямо і не заперечила економічного аргументу Едера, проте все ж ввела досить своєрідний аспект в дискусію, а саме державно-правову розмірність торгових привілеїв. Вона представляла таку думку, що:

«З містом Броді [...] *pro futuro* (на майбутнє) не інакше як з усіма іншими (містами) можуть і повинні обходитися, так як зараз Бродам надано забагато переваг в порівнянні з рештою торгового світу краю (Галичини), і тим самим утискалася б торгівля цих інших. А так як вони всі рівні піддані, то також було б справедливим, якби вони відчували однакові вигоди і труднощі. Одночасно можна передбачити, що так як в Бродах (через відміну привілеїв) можна побоюватися спаду, так само в інших містах сподіватися підйому торгівлі».¹²

Тим не менше Губернаторство висловило-

ся і за певну поблажливість в тому відношенні, що з товарів, які були вже вільно ввезені і в цей час ще зберігалися в Бродах, повинна бути сплачена лише половина загального мита, котре торговці мусили би платити після скасування вільно-торгівельного статусу. Загалом головною метою галицького крайового представництва було захиститися від включення в загальну митну область, що складався із спадкових земель, так як воно розглядало колишні спеціальні митно-політичні правила для Галичини, як важливі для економічного життя та торгівлі цієї коронної землі. Це пояснює також те, чому губернаторство спочатку в січні 1775 р., коли включення Галичини вже видавалося вирішеною справою, ще виступало за спеціальний статус для Бродів, а через півтора року вже ні. Послідовно це виражалося в його зауваженні від 19 жовтня 1776 р., доволі негативному щодо наміру віденської надвірної палати розглядати Броди подібно вільному морському порту на Адріатичному морі (статус *Porto franco*, який пізніше став для Бродів реальністю, вперше згадується у 1776 р.):

«Якщо [...] Броді були би проголошені вільним торговим портом, то звідси само собою випливає висновок, що Броди будуть самі користуватися цією призначеною цілому краєві бенефіцією [тобто залишатися митно-політично незалежними] та лише одні зможуть вести економічну торгівлю; решта Галичини зовсім буде виключена (від цієї бенефіції), тобто цілком корисний намір, що Галичина залишатиметься окремою з точки зору митної системи спадковою землею і зберігатиме вигідну для себе економічну торгівлю, провалився би.»¹³

Коли у липні 1777 р. до Відня надійшла також ще одна складена 83-ма єврейськими дрібними та середніми торговцями петиція,¹⁴ Марія Тереза 27 вересня 1777 р. ухвалила відміну торгових привілеїв.

Це цісарське розпорядження мало б вступити в силу з 1 травня 1778 р.; внаслідок своїх повторних поїздок до Бродів у березні та квітні 1778 р. і вивчення обставин безпосередньо на місці Едер призупинив регулюючі ввізне мито норми і наполягав у Відні на необхіднос-

10 ÖStA/HKA, Cammerale, Nr. 210, Fasc. 7, 40 ex Decembro 1777, Produktnr. 12.

11 Piller'sche Gesetzesammlung 1778. – Leopolis, 1778. – S.3-39; також в Grossmann, Österreichs... – S.256-262.

12 ÖStA/HKA, Cammerale, Nr. 210, Fasc. 7, 40 ex Decembro 1777, Produktnr. 37, pag. 73-87, тут pag.85-86.

13 ÖStA / HKA, Cammerale, Nr. 210, Fasc. 7, 40 ex Decembro 1777, Produktnr. 83.

14 ÖStA/HKA, Cammerale, Nr. 210, Fasc. 7, 40 ex Decembro 1777, Produktnr. 82.

ті не тільки відновлення колишніх привілеїв, а навіть розширення вільної торгівлі на території довкола Бродів. Також бродівські великі торговці не втомлювалися в своєму листі від 14 квітня 1778 р. наголошувати на недоліках включення міста в галицьку митну область і вказували на те, що Броди завдяки своїй орієнтації на східно-західну велику торгівлю на вряд чи складатимуть конкуренцію Львову чи Ярославу. Крім того, вони досить відкрито погрожували погодитися на пропозицію побудувати нові товарні склади в польських прикордонних містах Радивилові, Берестечку та в інших місцях і там закорінитися.¹⁵ Напевно, аргумент переселення справив у Відні особливе враження, тому що надвірні інстанції (надвірна палата та надвірна канцелярія) після цього підтримали Едерову пропозицію створення спеціального митного округу, який був затверджений патентом від 21 серпня 1779 р.¹⁶

Патент на вільну торгівлю від 21 серпня 1779 р.

Цим правовим актом територія 326 км² з приблизно 17 000 жителів відокремлювалася від решти Галичини митним кордоном завдовжки 67,5 км (див. карту, штрихова лінія). Таким чином поруч з політичним кордоном виник ще один економічний кордон вздовж Лешнева, Пісків, Берлина, Смільного, Лагодова, Пониковиці, Голосковичів, Суходолів, Гутиська Брідського, Поникви, Черниці до Підкаменя. Цей привілей вільної торгівлі урівнював Броди в деяких істотних пунктах із закордоном, точніше кажучи, з Річчю Посполитою:

«По-перше. Всі товари, продукти, худоба та інші обкладені митом товари, які ввозяться через Галичину в Броди, зобов'язані сплачувати лише транзитне мито згідно загального митного патенту і укладених з Річчю Посполитою трактатів в такому ж розмірі, який потрібно сплачувати при ввозі подібних товарів у Річ Посполиту.

По-друге. Товари, які з Бродів через Галичину далі перевозяться, підлягають загальному транзитному миту.

По-третє. Всі польські товари, що зазначені

в тарифі від 19 листопада 1776 р., не сплачують транзитного мита, коли їх з Речі Посполитої ввозять прямо до Бродів, і звідси в інші наші спадкові землі ввозяться.

По-четверте. Товари, які ввозяться з Галичини в Броди, мають сплачувати звичайне вивізне мито, так якби вони в Річ Посполиту вивозилися.

По-п'яте. Ті ж товари, які ввозяться з Бродів прямо в Польщу, але тільки між Лешневом та Підкаменем, звільняються від мита повністю, так що всі торговці можуть без митної процедури займатися вільною торгівлею.

По-шосте. Звідси само собою випливає, що за всі товари, які везуть з Бродів в Галичину, треба сплачувати згідно тарифу встановлене закордонне ввізне мито.¹⁷ [...].»

Важливими також були дозвіл ввозити та вивозити предмети повсякденного вжитку з Галичини без обкладення митом, у випадку якщо вивізне мито не перевищувало півкрейцера, та пільги для бродівських фабрикатів при їх імпорті до Галичини, що дало місту не тільки перспективу торгівельного, а й індустріального розвитку. Неважаючи на недобір в митних прибутках, фінансові вигоди для держави складалися з промислового та споживчого податків, толераційного податку з осілих у Брадах євреїв. Користь для держави полягала й у земельному податку, причому він був скорочений у 1774 р. дозволом звільнення від податків на новозбудовані кам'яниці. Крім того, для відшкодування додаткових витрат, які спричиняють контроль за внутрішньою митною лінією (бо в Лешневі, Пониковиці та в Підкамені (в останньому випадку пізніше перенесено в Наквашу) мали бути споруджені власні митниці), бродівські торговці мусили сплачувати державі річну суму в 1500 флоринів, з якої 75% платили юдейські та 25% християнські торговці.¹⁸ Це співвідношення приблизно відповідало співвідношенню юдейського та християнського населення Бродів та майновому співвідношенню між християнськими та юдейськими великими купцями.¹⁹

Під час своєї подорожі Галичиною Йозеф II писав у травні 1780 р. з Бродів, що від привілею вільної торгівлі отримали вигоду в

17 Piller'sche Gesetzessammlung 1778. – Leopolis, 1778. – S.52-57.

18 ÖStA/ Allgemeines Verwaltungsarchiv [AVA], Hofkanclei, Protokollbuch Galizien 1778, 408, Nr. 20.

19 ÖStA/ HKA, Cammerale, Nr. 218, 7 Gal., 169 ex Januario 1785, Produkt nr. 6.

першу чергу волинські торговці, так як вони робили в Бродах великих оборотів. Едер цього зовсім не заперечував, та все ж вважав, що причина не в привілеї вільної торгівлі, а в незигідному прикордонному положенні Бродів, і що надання статусу вільного митного округу було би єдиною можливістю для Бродів хоч в якійсь мірі користатися від всієї східної торгівлі. Крім того Едер підкреслив, що через Броди перевозилися також австрійські фабрикати як, наприклад, коси, але передусім місто все ще є місцем, де в обігу є багато грошей, що зрештою корисно для держави. Так як крайове губернаторство і надвірна палата висловилися позитивно, особливо з розрахунку на сподівані прибутки з промислового податку, уряд приєднався до цієї точки зору і затвердив декретом від 15 березня 1781 р. навіть розширення меж вільної митної області навколо містечка Лешнів, в якому провадилася торгівля, включно з трьома наступними селами за умови, що тутешні юдейські торговці зобов'яжуться сплачувати річну суму 100 флоринів. Включення Лешнева мало користь в тому, що таким чином для вільної торгівлі було відкрите ще одне сполучення з Річчю Посполитою, а саме в напрямку Берестечка, і торговці таким чином перестали бути так залежними від митних службовців в Радивилові, які створювали дедалі більше неприємності бродівським купцям.²⁰

Модифікація привілею від 19 квітня 1787 р.

Значні зміни були введені новим австрійським митним патентом від 1784 р. З одного боку, тому що тоді був початок прогібціоністської економічної політики в Австрії, яка протривала аж до 1851 р.; з іншого – Галичина була включена в загальну митну область спадкових земель. (Лиш Тіроль та Угорщина залишилися самостійними митними одиницями.) Відтепер велика кількість товарів взагалі більше не могла імпортуватися до Австрії, а усі інші товари були поділені на 4 категорії, котрі залежно від вартості могли проходити митний контроль одні на кожній митниці, другі лише на прикордонних комерційних пропускних пунктах (всього в Галичині їх було 19), треті тільки в містах із статусом головної митниці, а четверті, при ставці митного збору понад 20%, взагалі виключно у Львові. Після голосних протестів у 1785 р. останнє право разом

зі Львовом розділили також Ярослав, Подгуже та Броди.²¹

Але серед бродівських купців поширилася тривога, що новий митний патент може включити в об'єднаний митний округ також і Броди, і хоча це надвірним декретом від 5 серпня 1784 р. було спочатку відхилено, та все ж Йозеф II вимагав детального обговорення майбутнього статусу вільного торгового міста Броди. У відповідь на це митний адміністратор Фердинанд Шьонауер (Ferdinand Schönauer – нім.) в своїй доповіді від 7 серпня 1784 р., в якій йшлося про перенесення митного кордону на державний кордон, зауважив, що шкода для Галичини в цілому та для Львова зокрема переважить навіть в Бродах та у вільній митній області ніхто не отримає зиску, за винятком 5-10-ти місцевих юдейських великих торговців. Далі Шьонауер скаржився на контрабанду у великих обсягах, яка, особливо у зимові місяці, коли вздовж митного кордону Галичини замерзали болота та ставки, проходила майже безперешкодно. Та все ж він рекомендував не повну ліквідацію привілею, але вимагав хоча б митної перевірки товарів на державному кордоні та при в'їзді до Бродів, подібно як було до присвоєння привілею у 1779 р.²²

Але бродівський окружний голова Ігнаци Буяковський (Ignaz (Ignacy) Bujakowski – нім., пол.) у своєму детальному та ретельно опрацьованому заключенні від 15 листопада 1784 р. дійшов до цілком іншого висновку. Він вважав пропонований Шьонауером багаторазовий митний огляд перешкодою для торгівлі, яка змусить торговців вдаватися до втечі і таким чином тільки спричинити інтенсифікацію контрабанди. Стосовно контролю кордону він підмічав, що вздовж державного кордону набагато менше було природних перешкод таких як болота та ставки а на митному кордоні, принаймні влітку, можливий легший контроль. Буяковський також за допомогою точного реєстру виправив неправильні дані Шьонауера: в Бродах було 60 єврейських та 6 християнських великих торгових підприємств, а торгівельний оборот міста за рік становив не 526 000, а у восьмеро більше, а саме 4 226 400 фл. Далі він наводить дані про грошовий оборот, що виріс, та про збільшення насе-

21 Grossmann. Österreichs... – S.375-376, 386-387.

22 ÖStA/HKA, Cammerale, Nr. 218, Fasc. 7. Gal., 169 ex Januario 1778, Produkt nr. 8.

лення приблизно на 3000 жителів в порівнянні з 1778 р. Багаторічний досвід Буяковського та його діяльність безпосередньо на місці переконливіше подіяли не тільки у галицьких краївих установах, а й у Відні, завдяки чому і було збережено привілей вільної торгівлі. Уряд також прислухався до його пропозиції і надалі повністю не обкладати митом продукти харчування, які ввозилися з Галичини в Броди, оскільки відповідне спеціальне розпорядження існувало вже з 1782 р.²³ Та все ж до думки Буяковського (якого також підтримувало галицьке краєве губернаторство) щодо зменшення області вільної торгівлі до міського кордону тільки на півдні, а на півночі аж до Стремільче все залишили по старому уряд не дослухався; тому вільний митний округ обмежувався практично самим містом та дорогою до кордону (приблизно година-півтори ходьби).²⁴ (Див. карту, пунктирна лінія).

Бродівські торговці та митний інспектор в Бродах, Маєргоффер (Mayerhoffer- нім.), в своїх поданнях та звітах не припиняли вказувати, що через територіальне обмеження вільної торгівлі виключно кордонами самого міста, торговці знову безальтернативно залежатимуть від митних службовців в Радивилові. Тому у листопаді 1786 р. територія вільного митного округу знову була розширеня на

північ і проходила тепер вздовж річок Стир та Болдурка (Бовдурка) до Смільна, тоді різко поверталася на схід і пробігала вздовж міського кордону до Гаїв Дітковецьких. Всі зміни з 1779 р., а також відкриття головної митниці на Старих Бродах на галицькій стороні бродівського кордону (який мав протяжність 52,5 км) та інших митних станцій в Щуровичах, Берлині та Дітківцях, були на завершення підсумовані надвірним декретом в циркулярі від 19 квітня 1787 р. Територія вільного митного округу охоплювала тепер 246 км² з понад 20-ма тисячами жителів. Це нововведення залишалося в силі наступних 93 роки.²⁵ (Див карту, зафарбована сірим територія).

Хоча деякі доповідачі вже в перші два десятиріччя австрійського владарювання приписували Бродам занепад,²⁶ все ж як підсумок можна сказати, що перехід від польського до австрійського панування відбувся цілком успішно. Таким індикатором можна вважати збільшення населення з 10 887 (1778) до 16 898 (1785)²⁷ жителів. Положення Бродів всередині політичних кордонів Австрії, але ззовні митної лінії Габсбурзької імперії в наступні десятиріччя принесло велику користь для міста.

23 ÖStA/AVA, Hofkanzlei, Protokollbuch Galizien 1782, 445, Nr. 73.

24 ÖStA/HKA, Cammerale, Nr. 218, Fasc. 7. Gal., 169 ex Januario 1785, Produktnr. 1, Schreiben der Hofkanzlei vom 3.1.1785; Produktnr. 12, Bericht Bujakowskis; Produktnr. 6, Tabellarischer Ausweis der Großhändler; Lutman. Studia... – S.63-64.

25 Lutman. Studia... – S.65-68.

26 ÖStA/AVA, Hofkanzlei, Ktnr. 402 A, IIIA5, Gal., 1787-März 1808, 12 ex Martio 1789, Brody.

27 Центральний державний історичний архів України у Львові, ф.146, оп. 88, спр. 188, арк. 44.